

University of Groningen

Het individualiteitsconcept in Sartres filosofie

Fretz, Leo Christophorus

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Fretz, L. C. (1984). *Het individualiteitsconcept in Sartres filosofie*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

XI. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

De studie die hier voorligt bestaat uit drie delen. Daarin wordt een antwoord gezocht op de volgende twee vragen: (1) Welk individualiteitsconcept ligt aan Sartres filosofie ten grondslag in de verschillende fasen van zijn werk? (2) Welke zijn de consequenties van het door Sartre gehanteerde individualiteitsconcept voor de oplossing van het solipsismevraagstuk in zijn werk? In de Appendix op deze studie wordt de vraag beantwoord of een Sartrianse ethiek mogelijk is. In deel I staat de vraag centraal welk individualiteitsconcept Sartre hanteert ter aanduiding van het transcendentale bewustzijn vanaf *La transcendance* (1936) tot en met *L'être et le néant* (1943).

De uitvoerige bespreking van *La transcendance* (1936) in hoofdstuk I wordt echter niet uitsluitend op deze vraagstelling toegespitst. Zij is tevens bedoeld als een algemene introductie op het filosofische programma dat in de latere werken systematisch ten uitvoer wordt gebracht. Nochtans ligt de nadruk in dit eerste hoofdstuk toch vooral op de centrale kennistheoretische positie, die in het vroege opstel wordt geponeerd: het transcendentale bewustzijn is een *prereflexief* en *onpersoonlijk* bewustzijn van de *eerste graad*, dat scherp dient te worden onderscheiden van het bewustzijn van de *tweede graad*, dat reeds een *persoonlijke* structuur vertoont en de overgang vormt naar het *reflexieve* en *persoonlijke* bewustzijn van de *derde graad*.

In hoofdstuk II wordt onderzocht of Sartre in de *Esquisse* en *L'imaginaire* aan deze these blijft vasthouden. De emotie- en verbeeldingstheorie, die in deze beide studies wordt ontwikkeld, staat niet als zodanig ter discussie, de aandacht wordt slechts gericht op de vraag, in hoeverre deze theorie consistent is met de in *La transcendance* verdedigde opvattingen over de dubbele gelaagdheid van het prereflexieve zelfbewustzijn. Reflectie op het Sartrianse emotieve en verbeeldende bewustzijn maakt de intuïtie plausibel, dat het scherpe onderscheid dat in *La transcendance* nog wordt gemaakt tussen het eerste- en tweedegraads bewustzijn, in deze psychologisch-filosofische studies vervaagt, zo niet geheel wegvalt. Een kritische toetsing van deze intuïtie is van wezenlijk belang voor de lokalisering van een mogelijke epistemologische breuk in Sartres denken reeds vóór het verschijnen van *L'être et le néant*. Omdat het transcendentale bewustzijn in dit werk niet langer meer als onpersoonlijk wordt gekwalificeerd, ligt de vraag voor de hand, of deze wij

ging in epistemologische positie reeds in een eerder stadium wordt voorbereid.

In hoofdstuk III wordt een eerste blik geworpen op Sartres theorie over het verschijnsel zelfbedrog. De vraag wordt opgeworpen, of deze niet rechtstreeks voortvloeit uit de eerder ontwikkelde emotieleer en de daaraan aansluitende kenleer van *L'être et le néant*. In het kader van deze problematiek wordt een in paragraaf 3 van de *Introduction* op *L'être et le néant* geponeerde stelling op haar preciese betekenis ondervraagt. Deze stelling luidt dat de existentie van het bewustzijn de essentie daarvan impliceert ("l'existence implique l'essence"). Een nauwkeurige vastlegging van de betekenis van deze uitspraak klemte des te meer, omdat in *La transcendance* nog wordt beweerd dat de essentie van het bewustzijn de existentie daarvan impliceert ("l'essence implique l'existence"). In de litteratuur wordt aan deze toch opmerkelijke inversie van de termen "essence" en "existence" zoals deze in paragraaf 3 van de *Introduction* plaatsvindt, geen aandacht besteed. Dit is slechts dan terecht, indien de term "implicque" in beide uitspraken, tegen het gangbare logisch taalgebruik in, gelezen moet worden als: is noodzakelijke en voldoende voorwaarde. Indien deze term echter in één of in beide gevallen moet worden begrepen als: is voldoende voorwaarde, dan is er sprake van twee totaal verschillende beweringen. Derhalve wordt in hoofdstuk III een poging ondernomen de betekenis van de term "implicque" in beide uitspraken ondubbelzinnig vast te leggen. Deze analyse resulteert in de conclusie dat die term in de uitspraak uit 1936 slechts kan worden gelezen als: is noodzakelijke en voldoende voorwaarde, terwijl hij in de bewering uit 1943 niet anders kan betekenen dan: is voldoende voorwaarde.

De conclusie, dat de uitspraak "l'existence implique l'essence" behoort te worden gelezen als: is voldoende voorwaarde, wordt ten slotte in hoofdstuk IV nogmaals op juistheid getoetst. Met behulp van een meer formeel instrumentarium worden vijf mogelijke lezingen van deze uitspraak één voor één in beeld gebracht en getoetst op hun consistentie met enkele fundamentele premissen in Sartres ontologie. Deze procedure leidt niet alleen tot hetzelfde inzicht als waartoe de analyse in hoofdstuk III reeds had geleid, zij maakt bovendien de these plausibel, dat met de uitspraak "L'existence implique l'essence" de reeds in de *Esquisse* en *L'imaginaire* in gang gezette epistemologische breuk met *La transcendance* definitief wordt bekrachtigd. Meer concreet geformuleerd: De reductie van een aantal mogelijke interpretaties van deze uitspraak tot "de existentie is voldoende voorwaarde voor de essentie" bevestigt de juistheid van het vermoeden, dat reeds in de *Introduction*

de twee prereflexieve bewustzijnsniveaus, die in *La transcendance* nog scherp werden gescheiden, in elkaar worden geschoven, en dat daardoor het transcendentale bewustzijn noodzakelijkerwijs met een persoonlijke structuur wordt toegerust.

In deel II worden drie hoofdstukken uit *L'être et le néant* aan een kritische analyse onderworpen: "La mauvaise foi" (Chapitre II, Première Partie), "Les structures immédiates du pour-soi" (Chapitre premier, Deuxième Partie) en "L'existence d'autrui" (Chapitre premier, Troisième Partie). De kennistheoretische bevindingen, waartoe het onderzoek in deel I heeft geleid, worden getoetst aan de uitkomst van een kritische ondervraging van enkele centrale thema's uit Sartres ontologie.

In hoofdstuk V wordt "La mauvaise foi" zo gereconstrueerd, dat duidelijk wordt welk individualiteitsconcept aan de kwade-trouw-theorie ten grondslag ligt. Deze reconstructie leert dat het prereflexieve kwade-trouw-bewustzijn *persoonlijk* van aard is, hetgeen betekent dat het, in termen van *La transcendance* vertaald, een *tweedegraads* bewustzijn is. De stelling wordt verdedigd dat het kwade-trouw-bewustzijn in feite niets anders is dan wat Freud in zijn tweede topologie met de term "Überich" aanduidt. De plausibiliteit van deze stelling wordt verhoogd doordat een beschrijving van de Freudiaanse termen "Es", "Überich" en "Ich" in een Sartriaans getint jargon mogelijk blijkt. De trits "Es-Überich-Ich" blijkt te kunnen worden vertaald in: "prereflexief onbewust - prereflexief bewust - reflexief bewust". Geconcludeerd wordt dat het kwade-trouw-bewustzijn als "Überich" precies beantwoordt aan de karakterisering die in *La transcendance* van het tweedegraads bewustzijn wordt gegeven, in zoverre het wel al een ik ("Je") is, maar dit ik nog niet als een mij ("Moi") poneert.

In hoofdstuk VI staat de structuur van het transcendentale bewustzijn, het prereflexieve "pour-soi", ter discussie. Het vermoeden - reeds uitgesproken in deel I - dat in *L'être et le néant* de twee prereflexieve bewustzijnsniveaus in één worden geschoven die in *La transcendance* nog scherp worden onderscheiden, wordt bewaarheid door een rigide concept-analytische lezing van het hoofdstuk "Les structures immédiates du 'pour-soi'". Uit het fraseologisch labirint, waarin men bij de interpretatie van sommige passages uit dit hoofdstuk verdwaalt, wordt een uitweg gezocht door de betekenis van termen als "pour", "soi", "existant", "manquant", "manqué" en van frases als "négation externe" en "négation interne" zeer nauwkeurig vast te leggen. Deze tekstinterpretatie geeft het volgende beeld

te zien. Het "pour-soi" is niet bewustzijnsgeen externe, maar het als zelfbewustzijn dat het "soi" in zich heeft. Het "pour-soi" is dat zich van zichzelf een *dubbelbewustzijn*. Dit *prereflexieve* bewustzijn is altijd zuivere en in zich verenigt. pendant van het p:

Met hoofdstuk VI wbreuk tussen *La tr* blijkt een feit. I gemaakt. De stelligisch solipsisme te graaf ("Le regard"), van een *werkelijke* der. In aansluiting valentie tussen het "Überich" wordt de Het onderzoek wijst het "pour-soi". Op dat het prereflexieve zijn, waarop het heid van de term "in autrui" kan worden voldoende voorwaarde het "pour-autrui" al tot zichzelf verhoudt prereflexieve aard v

In deel III staat de "Livre I" van de *Crit*

In hoofdstuk VIII wor

te zien. Het "pour-soi" is een negatie, waarbij het object van die negatie niet bewustzijnstrascendent, maar bewustzijnsimmanent is. Het "pour-soi" is geen externe, maar een *interne* negatie. Het is een *dubbele* negatie in zoverre het als zelfbewustzijn de negatie is van zichzelf als intentioneel bewustzijn, dat het "soi" in een negerende bewustzijnsakt constitueert.

Het "pour-soi" is als transcendentiaal bewustzijn een *tweedegraads* bewustzijn, dat zich van zichzelf als *eerstegraads* bewustzijn bewust is. Het "pour-soi" is een *dubbelbewustzijn*.

Dit *prereflexieve* "pour-soi" is de transcendentale voorwaarde voor het *reflexieve* bewustzijn. Dit laatste is eveneens een dubbelbewustzijn in zoverre het altijd zuivere en onzuivere reflectie ("réflexion pure", "réflexion impure") in zich verenigt. Het is als *dubbelbewustzijn* niets anders dan de reflexieve pendant van het prereflexieve "pour-soi".

Met hoofdstuk VI wordt het onderzoek naar een mogelijke epistemologische breuk tussen *La transcendance* en *L'être et le néant* afgesloten. Deze breuk blijkt een feit. In hoofdstuk VII worden de consequenties daarvan zichtbaar gemaakt. De stelling wordt verdedigd, dat Sartre er niet in slaagt het ontologisch solipsisme te weerleggen. Geargumenteed wordt, dat in de laatste paragraaf ("Le regard") van het hoofdstuk "L'existence d'autrui" niet het bestaan van een *werkelijke* ander wordt bewezen, maar slechts dat van een *virtuele* ander. In aansluiting op wat in hoofdstuk V reeds wordt geponeerd over de equivalentie tussen het Sartrianse "kwade-trouw-bewustzijn" en het Freudiaanse "Überich" wordt deze *virtuele* ander als "Überich" geïdentificeerd.

Het onderzoek wijst uit dat het "pour-autrui" in feite niets anders is dan het "pour-soi". Op grond van deze conclusie wordt Sartres stelling betwist, dat het prereflexieve "pour-soi" en het "pour-autrui" twee *verschillende* wijzen zijn, waarop het bewustzijn zich tot zichzelf verhoudt. De dubbelzinnigheid van de term "implique" in de uitspraak "le pour-soi implique le pour-autrui" kan worden geëlimineerd. Deze term wordt als "is noodzakelijke en voldoende voorwaarde" gelezen. Ten slotte wordt Sartres karakterisering van het "pour-autrui" als de meest *vérstrekkende* extase waarin het bewustzijn zich tot zichzelf verhoudt, inconsistent bevonden met zijn beweringen omtrent de prereflexieve aard van het "pour-autrui".

In deel III staat de historisch-transcendentale analyse ter discussie, die in "Livre I" van de *Critique* (1960) wordt voltrokken.

In hoofdstuk VIII wordt een beschouwing gewijd aan het in de "Introduction"

op dit werk ontvouwde wetenschapsfilosofische programma. Daarbij wordt wederom veel aandacht besteed aan de preciese vastlegging van de betekenis van die concepten, die in de historisch-transcendentale analyse een sleutelfunctie vervullen.

In hoofdstuk IX worden de twee eerste stappen gereconstrueerd die in die analyse worden gezet. Deze reconstructie leidt tot de conclusie, dat in de twee eerste hoofdstukken van "Livre I" de apodictische evidentie van het dialectisch cogito wordt gegenereerd en de solipsistische positie definitief wordt overwonnen. Tevens wordt zichtbaar gemaakt hoe Sartre in de *Critique* in zekere zin terugkeert naar de epistemologische positie, die in *La transcendance* wordt ingenomen, omdat het transcendentale bewustzijn in het tweede hoofdstuk wederom als onpersoonlijk wordt gekarakteriseerd. Voorts dat dit bewustzijn materieel wordt verankerd, hetgeen in het opstel uit 1936 nog niet het geval was. Ten slotte dat een fundamentele solidariteit met natuur en medemens in de arbeid ("travail") structureel-antropologisch wordt gefundeerd.

In hoofdstuk X ten slotte worden de twee laatste stappen gereconstrueerd, die in de historisch-transcendentale analyse worden gezet. Daaruit blijkt dat in stap (3) de transcendentale voorwaarde wordt blootgelegd voor het verschijnsel vervreemding als historisch fenomeen. Schaarste en tegenfinaliteit blijken de noodzakelijke voorwaarde te zijn voor het vervreemdingsproces van de geschiedenis zoals wij die kennen. Voorts dat in stap (4) het grondpatroon van vervreemde reciprociteit wordt beschreven en als serialiteit wordt onthuld.

In de in de Engelse taal gestelde Appendix op deze studie wordt onder de titel "Humanistic Foundation of Sartrean Ethics" positie gekozen in de controverse over de mogelijkheid van een Sartrianse ethiek. De stelling wordt verdedigd dat deze mogelijkheid wel degelijk is gegeven en dat de *Critique* een structureel-antropologische basis biedt, waarop een solidariteitsethiek kan worden opgebouwd, die zowel voor Marxisten als niet-Marxisten bespreekbaar is. De belangrijkste inzichten, waartoe wij in deze studie zijn gekomen, worden in minder gecomprimeerde vorm dan in deze "Samenvatting" het geval is, nog eens herhaald. De niet-Nederlandse lezer kan zich door lezing van de Appendix een meer volledig beeld verschaffen van de uitvoerige argumentaties in deze studie, die tot ons uiteindelijke standpunt over een Sartrianse ethiek hebben geleid.